

Väärtusarendustegevuse lähteseisundi analüüs: Eesti esimused

Kiired majanduslikud, poliitilised ja ühiskondlikud reformid on Eestist tänaseks kujundanud väliselt eduka liberaalse majandusega demokraatliku ühiskonna, mille edasine areng – kaasa arvatud majanduskasv – sõltub suuresti sellest, missuguseid väärtusi inimesed järgivad. Lennart Meri „Poliitiline testament” sisaldab tõdemust, et „Oleme olnud edukad kõiges peale Eesti väärtussüsteemi taasloomise.”ⁱ Ajal, mil Eesti alles võitles oma õiguse eest pääseda tagasi Euroopa rahvaste perre, teadsime, et meie identiteedi aluseks on need ühiskondlikud väärtused, mis meid läbi sajandite on sidunud Lääne-Euroopa kultuuriruumiga. Nüüd, kus oleme edukalt lõimunud Euroopa poliitiliste struktuuridega, ei ole me enam nii kindlad, kas me oma individualistliku meelelaadiga sobimegi tänasesse Euroopasse. Küsime endalt, kes me oleme, mida me tahame ja kuhu me läheme?ⁱⁱ

Inimeste soovide ja valikute aluseks on teatavad väärtused. Väärtused on need asjad või seisundid, mida me hindame, mida me ihaldame või mida me tahame vältida. Väärtused võivad olla nii individuaalsed kui kollektiivsed. Ühiskonnad erinevad selle poolest, kas nad seavad kõrgemale individuaalsed (vabadus, autonoomia, majanduslik jõukus, tervis) või kollektiivsed (elu kvaliteet, kokkukuuluvus, turvalisus, solidaarsus) väärtusedⁱⁱⁱ. Igal valikul on oma hind. Peame kogu ühiskonda haaravas diskussioonis selgitama välja oma ühiskondlikud väärtused ja mõtestama oma valikud. Peame teadma, missugustel väärtustel põhinev riik annab inimestele parimad võimalused isiklikuks õnneks ja loob võimalused meie rahva, keele ja kultuuri säilimiseks ning arenguks. Eesti riigi tugevus sõltub meie võimest ühistes väärtustes kokku leppida ja nende hoidmise ning järeltulevatele põlvetele edasiandmise nimel koos tegutseda.

Eesti inimarengu analüüs^{iv} näitab, et Eestis pööratakse seni liiga vähe tähelepanu inim- ja sotsiaalsele kapitalile. Ent majanduse areng pole mõeldav ilma inimese ja ühiskonna õitsenguta. Eesti tulevikku ohustab ühiskonna vähene sidusus, individualistliku tarbijamentaliteedi ja hedonistliku elulaadi valitsemine, hoolimatu suhtumine keskkonda ja kaasinimestesse, perekonna institutsiooni nõrgenemine, madal iive, halb füüsiline ja

vaimne tervis, varane suremus, suur kuritegevus, narkomaania, prostitutsiooni levik, osalusdemokraatia nõrkus, madal kodanikuaktiivsus, muulaste nõrk integreeritus Eesti ühiskonda, sallimatuse ja (kooli)vägivalla levik.^v Võrdlevad väärtusuuringud näitavad, et Eesti inimest iseloomustab Euroopa Liidu keskmisega võrreldes suurem suundumus individuaalsetele naudingutele ning väiksem kollektiivse vastutuse tähtsustamine.^{vi} Individuaalse vabaduse ületähtsustamine ja pragmaatiline eluhoiak jätavad tahaplaanile solidaarsuse, hoolivuse ja soovi panustada ühistegevusse.^{vii}

6. veebruaril 2007 Estonia talveaias toimunud konverentsil „Mõtestatud Eesti: väärtused ja valikud”^{viii} arutlesid teadlased ja avaliku elu tegelased selle üle, miks eestlaste väärtuspilt on tasakaalust väljas. Ettekanded käsitlevad kodanikuühiskonna, demokraatia, integratsiooni, moraalse ja ühiskondliku korrupsiooni (JOKK temaatikat), rahvusluse, kultuuri ja väärtuskasvatusega seotud küsimusi. Diskussioonis püüti jõuda selgusele, missugustel väärtustel põhinev riik annab inimestele parimad võimalused isiklikuks õnneks ja loob võimalused meie rahva, keele ja kultuuri säilimiseks ning arenguks? Kuidas saavutada see, et kõik siin elavad inimesed peaksid Eestit oma koduks? Kas Eesti kuulub Euroopa väärtusruumi? Kui kõrgelt väärtustame tegelikult demokraatiat, ausust, õiglust, sallivust, solidaarsust ja vastutust? Kuivõrd oleme võimelised tegutsema ühishüve silmas pidades?

Eesti meedias ilmus ajavahemikus 2006-2007. aastal ligi poolsada väärtusteemalist arvamuskirjutist^{ix}, kus tuntakse üsna üksmeelselt igatsust ühiste väärtuste järele. Peamisteks teemadeks on sallivus, identiteet, lõimumine, korrupsioon ja õigusriik, kodanik ja võim, loodushoid, alkoholism, prostitutsioon, (kooli)vägivald, hoolivus ja turvalisus. Paljudes artiklites tuntakse muret selle üle, et Eesti ühiskonda on haaranud identiteedikriis, et me ei ole enam kindlad oma kuulumises Euroopa väärtusühendusse. Eestis küpseb väärtuskonflikt: materiaalsed väärtused ja tarbimiskultuur versus hingeline tühjus ja identiteedikriis. Paljud arvamusiidrid osutavad murelikult, et eesti inimeste jaoks tähendab edu eelkõige materiaalsel edukust. Rikkust väärtustatakse kõrgemalt kui ausust, mis soodustab korrupsiooni ja JOKK mentaliteedi levikut. Isegi hariduses nähakse vaid instrumentaalset väärtust: hea haridusega saab suurema sissetuleku ja kõrgema sotsiaalse staatuse.

Üsna sarnase pildi andis 2007. aasta kevadel Haridus- ja Teadusministeeriumi toel TÜ eetikakeskuse, Vabariigi Presidendi mõttekoja ja ajakirja *Akadeemia* korraldatud Vabariigi Presidendi esseevõistlusele „Millises Eestis ma tahan elada?” saadetud 326 töö

lugemine. Esseedes, mille autorite vanus ulatus seitsmest üheksakümne nelja aastani, ja kelle hariduslik, kutsealane ja elulooline taust oli väga erinev, räägiti palju Eesti ühiskonna eetilistest probleemidest. Ühelt poolt mainiti uhkusega, et eestlased on kangelaslik töökas laulurahvas, teisalt sooviti, et meie ühiskonnas oleks vähem ükskõiksust, minnalaskmist, kadedust ja ahnust. Ollakse küll uhked oma kauni looduse, keele, sportlaste ja kultuuritegelaste saavutuste üle, ent kurdetakse, et meie põhiväärtused on paigast ära: vähe on ausust, sallivust, hoolivust, solidaarsust, lugupidamist kaasinimeste vastu, usaldust ja koostööd. Murelikult kirjutati ka väljarändest, alkoholismist, haridusest ja vajadusest kaitsta eesti keelt. Loodushoiu-teema kordus väga paljudes töödes. Põhikooli laste esseedes kõlas üldise hoolimatuse, alkoholismi, koolivägivalla ja enesetappude teema. Arutleti ka võrdsete võimaluste üle. Gümnaasiumi õpilased rääkisid palju haridusest, tundes muret, et noored lahkuvad kodumaalt, otsides paremaid haridus- ja töövõimalusi, et erinevate rahvaste vahel on ületamatud barjäärid ja et eneseteostuse võimalused on vaid suuremates linnades. Positiivne oli, et noored pidasid ühiskonna huvisid enda omadest tähtsamaks. Vähem räägiti noorte edukultusest, mis oli teemaks 2004. aastal noorteorganisatsioonide korraldatud esseevõistlusel „Olla või omada”^x. Läbivaim märksõna oli hoolivus, üksmeelselt sooviti Eestit, mis väärtustaks kõiki oma kodanikke.

Samas oli kurb tõdeda, et eesti inimeste mõtlemises on sügavalt juurdunud vanad mustrid: nii nagu nõukogude ajal sõimati parteid ja valitsust või tsaariajal mõisahärrat, kes elu raskeks teeb, on ka praegu kõiges süüdi pahad ja ahned poliitikud ning riik. Inimesed mõtlevad samuti nagu okupatsiooniajal, tunnetamata, et oleme lõpuks ometi vabad inimesed vabal maal ning võiksime oma elu korraldamise võtta enda kätte. Inimesed tajuvad teravalt ühiskonna kitsaskohti, ent peavad süüdlaseks enamasti kedagi teist – poliitikuid, ärimehi, parteisid, ametnikke või riiki, mõtlemata, et alustada tuleks iseendast, muutes omaenese käitumist ja hoiakuid. Sageli ei osata näha seda, kuidas „ühiselt ehitatud meie riik” algab rohujuure tasandilt. Riiki tajutakse kui midagi kauget ja võõrast, mis peab teenima kodanike huve, mitte vastupidi. Nagu märkisid esseevõistluse žürii liikmed, oli üllatav, et sidusast ühiskonnast, inimeste (ka õpilaste) kaasamisest ja osalemisest ühiskonnale oluliste probleemide lahendamisel polnud esseedes üldse juttu: „Enamasti piirduti moraalilugemisega või pandi kõik lootused riigile.”^{xi}

Esseevõistluse „Millises Eestis ma tahan elada” analüüs^{xii} näitas, et Eesti arengu võtmeküsimuseks on kasvatada inimestes kodanikumeelsust, taastada inimese ja

ühiskonna vaheline side. Iga inimene peab tundma, et ta on väärtuslik ja et tema ülesanne on panustada ühiskonna heaolu loomisse – mis omakorda tagab tema enda õnne.

Erinevates väärtusarenduse valdkondades tegeleb põhikirjalisel alusel Eestis ligikaudu 70 suuremat kodanikuühendust.^{xiii} Nagu võibki eeldada, ei erine väärtusarendusega tegelevate ühenduste hinnang Eesti ühiskonna hetkeolukorrale ja tulevikuvajadustele üksikute kodanike hinnangutest: suuresti kattuvad nii probleemide loetelud kui eesmärgipüstitused. Mitmed kodanikuühendused on kriipsutanud alla vajadust avardada väärtuspildi raame, seda ennekõike just eesmärgiga tasakaalustada lühiajalise perspektiiviga individualistlikke ja materialistlikke eelistusi. Leitakse, et suurimaks takistuseks väärtuste arendamisel on] majandusedu esiplaanile seadmine ja sellest tulenevalt sotsiaalsete väärtuste õigustamatu tahaplaanile asetamine; pikaajaliste arenguprioriteetide tahaplaanile tõrjumine. Ühe organisatsiooni esindajate sõnade kohaselt: „[K]õigil ei saa olla väga palju raha ja/või erilisi andeid-oskusi, ja seega võib eelpool nimetatud väärtuste liigne ihaldamine anda vähestele võimaluse tunda end täisväärtuslikena. Samuti viib surve eelpoolmainitud väärtusteni püüdllemisel olukorrani, kus väärtustatakse tulemust protsessi ees. Kokkuvõtvalt on nende väärtuste liigne domineerimine ohuks keskenduda liigselt iseenda edule ja lühiajalisele kasule.”^{xiv}

Nii mõnedki nägid väärtusarenduse kaaluksena haridussüsteemi ja võtmeküsimusena haritust. Suurimaks väljakutseks näivad ka kodanikeühendused pidavat seda, kuidas tasakaalustada kitsalt materiaalselt, egoistlikku heaolu tähtsustavat ilmavaadet. Sellise sidusama, laiemat kogukonda ja ajalist perspektiivi haarava väärtuspildini jõudmine saab lõpuks teostuda vaid läbi üksikute inimeste: kodanikeühenduste kui institutsioonide roll on olla toetavaks ja struktureerivaks vahelülis. Arutledes üksiku kodaniku rolli üle väärtuste kujunemise komplekses ahelas on Eesti Mittetulundusühenduste ja Sihtasutuste Liidu juhataja Urmo Kübar öelnud: „Kõik vähegi olulisemad probleemid tänastes, küllalt keerulisteks arenenud ühiskondades on niisugused, mille lahendamine nõuab meie kõigi ühist pingutust. On ju naeruväärne mõelda, et näiteks riigi arengut puudutavate otsuste tegemine on poliitikute ja ametnike asi, majanduskasv ettevõtjate asi ning kodanikuühenduste asi siis vastavalt kahe eelmise tegevusest tekkinud probleemide kordaajamine. Võtame näiteks meie meeste keskmise eluea, milles oleme Euroopa viimased... /---/ Selge, et seda probleemi ei saa lahendada üksnes nii, et sotsiaalministeerium peaks koostama parema strateegia keskmise eluea

tõstmiseks, kui Eesti mehed ise ei taha vähem juua, suitsetada ja töötada, süüa tervislikumalt, teha sporti ning käituda liikluses ja voodis vastutustundlikumalt.”^{xv}

Kodanikeühendustelt laekunud vastuste alusel võib öelda, et väärtusarenduse esimesteks peaks olema eesti keele ja kultuuri austamine, eesti rahva püsimine, identiteedikasvatus, sallivus ja lugupidamine teiste rahvaste suhtes, seaduskuulekus ja demokraatia, kodanikutunnetus, hoolivus (looduskeskkonna ja perekonna väärtustamine), vastutustunne, säästev areng, noorte seas moraalsete väärtuste kasvatamine, ühiskondlik sidusus, kogukondlikkus.

Kuigi väärtushoiakud on üldiselt väga püsivad, on nende muutmine siiski võimalik. Sageli ei ole probleemiks mitte see, et inimesed ei hindaks ühiskonna arengu jaoks olulisi väärtusi, pigem on küsimus selles, missugused väärtused seatakse tegutsemisel esiplaanile. Teatud sotsiaalsete tehnoloogiate abil on võimalik inimeste käitumist suunata. Nii on lääne ühiskonnas viimastel aastakümnetel suudetud edukalt muuta inimeste toitumisharjumusi ja juurutada tervislikke eluviise. Selle tagajärjel on oluliselt vähenenud suremus südame-veresoonkonna haigustesse ja paranenud inimeste üldine tervislik seisund. Ka Eestis on hädasti vaja muuta inimeste tervisekäitumist.^{xvi} Ühiskond peab looma tingimused ja motivatsiooni, mis aitaks oma liikmetel võimalikult kaua terved olla. Samuti saab teatud meetmete abil arendada keskkonnateadlikkust ja saavutada inimeste hoolivam suhtumine keskkonda. Ühiskondliku arengu seisukohalt on aga kõige olulisem kasvatada inimeste hoolivust, sallivust, usaldust, vastastikust lugupidamist, kodanikuaktiivsust ja vastutustunnet.

Väärtusprogrammi taustauuringud näitasid, et tervise, keskkonna, moraalsete ja sotsiaalsete väärtuste arendamisel algab kõik igast üksikust inimesest. Seetõttu on väärtusprogrammi võtmeküsimuseks haridus. Eestis arvatakse praegu, et haridus tagab majandusliku õitsengu: riik loodab, et haritud inimene on parem töötaja ja inimene loodab, et haridus tagab parema sissetuleku ja sotsiaalse staatuse. Haridusel on aga teinegi eesmärk - valmistada inimest ette ühiskonnas elamiseks. Haridust tuleks mõista laiemalt kui kodanikukasvatust, kui moraalsete ja sotsiaalsete väärtuste edasiandjat, kui hoiakute ja iseloomu kujundajat. On vaja kogu ühiskonda haaravat arutelu sellest, milliseid väärtusi tahame noorele põlvkonnale edasi anda, missugust inimest me tahame kasvatada.

Alused väärtustele pannakse väikelapseas, nende kujunemist mõjutavad nii lastevanemate kui lasteaiaõpetajate endi väärtused, hoiakud, kuid enam veel nende kõnelemis- ja tegevusviisid. See tähendab muuhulgas, et alus tänase päeva täiskasvanute

väärtustele on pandud autoritaarses nõukogude riigis, mõjutades kasvõi alateadlikult ka nende tänase päeva tegemisi. Seetõttu pole üllatav, et nii kodus, lasteaias kui koolis eelistatakse endiselt autoritaarseid kasvatus- ning õpetamisviise (muuhulgas aktsepteeritakse laste löömist), sisuline koostöö kodu ja lasteasutuse vahel on nõrk (nt käsitletakse koostööna sageli vaid koosolekutel osalemist). Kuna aga praegu demokraatlikest väärtustest üpris palju kirjutatakse-räägitakse (nt kampaania „Ära löö last”), tunnevad inimesed vajadust neid järgida, kuid reaalsuses tihti puuduvad neil oskused enda tegevusi muuta. See on viinud ka autoritaarsusest teise äärmusse – vabakasvatusse, kus lähtutakse vaid laste soovidest ega ohjata nende käitumist (st reeglid praktiliselt puuduvad). Demokraatlikele väärtustele vastav käitumine eeldab teadmisi ja teadvustatult planeeritud tegevust, mida peab õppima. Selleks on vaja ühiskonna programmi ja toetust (nt kirjanduse, nõustamiskeskuste jne näol). Näiteks naaberriigis Soomes pööratakse suurt tähelepanu väikeste laste vanemate nõustamisele ja toetamisele, muudetud on ka lasteaias- ja algklasside õpetajate koolitamise programme. Eestis on lastevanemate sisulisele õpetamisele ning nõustamissüsteemi väljatöötamisele siiani vähe tähelepanu pööratud; ka õpetajate koolitamise programmid vajavad osaliselt muutmist. Parandades lastevanemate ja õpetajate teadmisi ja oskusi, võime loota, et muutuvad ka nende väärtused ning kasvatusgevused, mis omakorda on eelduseks demokraatlikke väärtusi väärtustavate inimeste arenemisele.

Õpetus on efektiivseim siis, kui see arvestab inimese eelnevaid teadmisi ja hoiakuid. See tähendab, et selleks, et koostada sobivaimaid koolituskavasid, planeerida vajalikke tugisüsteeme, on vaja eelnevaid uurimusi hetkeseisust. Samuti on vaja tunda erinevate kõlbelse kasvatusmeetodite (käskude-keeldude, *logos*'e, *mimesis*'e põhine)^{xvii} tugevusi ja nõrkusi, et valida neist antud olukorras sobivaim. Üldhariduskoolide riikliku õppekava üldosa käsitleb põhjalikult väärtuste ja hariduse seost. Samas on seni jäänud tähelepanuta teadlaste ja avaliku elu tegelaste soovitusel, et väärtuskasvatust tuleb käsitleda komplekselt, et see toimub nii ainetunnis kui õpikeskkonnas tervikuna, sh klassivälises töös kui ka läbi õpikeskkonna loomise. Senisest enam tähelepanu tuleb õppekavades pöörata üldoskuste ja nn 8 võtmekompetentsi^{xviii} saavutamisele, milleks on vaja töötada välja metodoloogia ja tagasiside- ja motivatsioonisüsteem (viimane eeskätt õpetajate jaoks). Väärtuskasvatuse viimist kooliprogrammi läbivate teemadena on taotletud juba väga pikka aega, seni tulutult.^{xix} Väärtuskasvatuseks on vaja näha ette vastav tunniressurss, õpetajate klassivälise tööd tuleb arvestada koormuse osana, õpetajakoolituses on vaja anda õpetajale

vastavad teadmised ja oskused, luua on vaja õppevara ja metoodilised abimaterjalid. Vaja oleks kogu haridus- ja sotsiaalsüsteemi koostööd, et luua tegevusprogramm riskigruppidega tegelemiseks. Alustada tuleks sotsiaalselt vähese toimetulekuga, nõrga identiteediga ja kultuuriliselt marginaalsete gruppide kaardistamisest ja tegevusprogrammi kujundamisest.

Väärtusarendus ei saa aga piirduda vaid haridussüsteemiga, tähelepanu tuleb pöörata ka ühiskondlikule diskussioonile ja väärtusalasele kommunikatsioonile laiemalt. Eestis on arvukalt vabaihendusi, mis põhikirjaliselt juba tegelevad mõne väärtuse kaitsmise või arendamisega.^{xx} Vabariigi Valitsus on töötanud välja ja Riigikogu on võtnud vastu mitmeid strateegilisi dokumente, mis kaitsevad selliseid väärtusi nagu tervist, looduskeskkonda või edendavad moraalseid ja sotsiaalseid väärtusi.^{xxi} Rohkem tuleks otsida võimalusi, kuidas riiklik sektor saaks aidata kaasa mittetulundusühingute positiivsete algatustele, muutes need jätkusuutlikuks. Väärtusarendusse tuleks kindlasti kaasata ka erasektor, võimaldades ettevõtetele arendada välja pikemaajaline koostöö mõne MTÜga või toetades avaliku sektori tegevusi. Eesti Kaubandus-Tööstuskoja andmetel kasvab Eesti ettevõtete huvi sotsiaalse vastutuse osas, sest ettevõtte eetilise pale omab tarbijate silmis üha suuremat tähtsust.^{xxii} Praegu on puudus eelkõige riiklikust strateegiast, mis võimaldaks panna avaliku, era- ja kolmanda sektori väärtusarenduse alal koostööd tegema ja tekitaks ühistegevuse alusel sünergia.

Seetõttu on oluline riikliku väärtusprogrammi „Eesti ühiskonna väärtusarendus” algatamine. Riiklik programm annaks ühelt poolt ressursi, mille abil koondada kokku ja vahendada väärtusarenduse alast infot (sobivaim koht selleks on juba loodud eetikaportaali www.eetika.ee), luua väärtustele soodne kasvukeskkond ja neid läbi erinevate tegevuste arendada. Teisalt poleks taoline programm vaid kulukoht, vaid eduka toimimise korral võiks tuua tohutut majanduslikku kokkuhoidu, säästes ressursse, mis muidu kulusid vale tervisekäitumise, hoolimatuse, vägivalda või ükskõiksuse tagajärjel sündinud kahjude kõrvaldamiseks.

Kavandatav programm "Eesti ühiskonna väärtusarendus (2009-2013)" on riiklik uurimis- ja arendusprogramm, mille väljundiks on muudatused koolieelses hariduses, üld- ja rahvahariduse sisus ning praktikas ning meedia ja kultuurisfääri poolt edastatavates väärtustes, mis:

- tugevdavad ühiskondlikku lõimitust,
- parandavad demograafilist olukorda,

-
- tugevdavad kodanikuühiskonda ja demokraatiat,
 - tugevdavad riiklikku patriotismi ja eesti identiteeti,
 - kujundada vastutustundlikku tervisekäitumist ja heaperemehelikku suhtumist ümbritsevasse keskkonda,
 - kasvatada hoolivust ja sallivust,
 - toetavad eestilike väärtuste ning kultuuri järjepidevust.

Riiklik väärtusprogramm peaks oma olema multi- ja interdistsiplinaarne, mistõttu on võimalik selle menetlemine erinevate ministeeriumide kaudu (nt Haridus- ja Teadusministeerium, Kultuuriministeerium, Sotsiaalministeerium, Keskkonnaministeerium). Et kavandatav programm on äärmiselt olulise strateegilise tähtsusega ka Eesti kaitse- ja püsivõime seisukohalt, siis on põhjendatud Kaitseministeeriumi osalemine programmi elluviimises.

ⁱ Lennart Meri, *Poliitiline testament*. Koostajad Toomas Hiio ja Mart Meri. Tallinn: Ilmamaa, 2007.

ⁱⁱ Jaak Aaviksoo, „Rahvuslik peataolek,” *Eesti Päevaleht*: 17.03.2005; Marju Lauristin, „Eesti identiteet ja Läti läbimurre,” *Eesti Päevaleht*: 12.03.2007.

ⁱⁱⁱ Margit Sutrop, „Kas Eesti jagab Euroopa väärtusi?“, *Riigikogu Toimetised*, nr 11, 2005, lk. 9-19.

^{iv} *Eesti Inimarengu Aruanne 2006*. Peatoimetaja Mati Heidmets. Tallinn: Ühiskondliku Leppe Sihtasutus, 2006.

^v EMOR-i 2004. a. uuring väärtustest <http://www.riigikantselei.ee/?id=372> ; Eesti Kirikute nõukogu uuring *Eestimaalaste moraal ja väärtushinnangud* (2003, <http://www.ekn.ee/dokumendid/2003/sots2003.pdf>); *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest*. Toimetajad Veronika Kalmus, Marju Lauristin ja Pille Pruulmann-Vengerfeldt. Tartu: Tartu Ülikool, 2004; Strömpl, Judit; Selg, Marju; Soo, Kadri; Beata Lahverdov-´arkovski. „Eesti teismeliste vägivallatõlgendused: uuringuraport”. Tallinn: Sotsiaalministeerium, 2007.

^{vi} R. Inglehart, C. Welzeli maailma väärtuste uuringu (2005, <http://www.worldvaluessurvey.org/>) järgi iseloomustab Eesti arengut väärtuskaardil kaks asjaolu: esiteks on Eesti inimareng üks edenenumaid traditsioonilise-sekulaarse autoriteedi

teljel (religiooni, autoriteedi, patriotismiga seotud väärtused on vähemolulised); teisalt on Eesti inimareng suhteliselt mahajäänud individuaalsuse/eneseväljenduse teljel (erinevuste sallimisel, avaliku väljendusvabaduse, poliitiliste ja kodanikuvabaduste toetamisel on Eesti Euroopa riikidest viimaste seas). Eurobaromeetri (2005, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb64/eb64_ee_nat.pdf) järgi seostub eestlastele EL reisimise, töövõimaluste, toetustega, samas kui Euroopa ühtsus ja koostöö leidsid, erinevalt teistest maadest, meil viimastena äramärkimist. Rootsi konsultatsioonifirma Kairos Future uuring Global Youth (2006, <http://www.kairosfuture.com/en/international/projects/globalyouth>) andmetel hindavad Eesti noored võrreldes teiste Euroopa noortega rohkem materiaalseid väärtusi, sotsiaalset staatust, head välimust. Väärtustatakse töökust, edasipüüdlikkust, samas uudishimu ja kujutlusvõime on vähem väärtustatud. Ajakirja *Economist* 2006. aastal koostatud demokraatia indeksi järgi kuulub Eesti nn vigaste demokraatiate hukka kodanike madala poliitika osalemise tõttu. Vt

http://www.economist.com/media/pdf/DEMOCRACY_INDEX_2007_v3.pdf

^{vii} *Millises Eestis ma tahan elada? Vabariigi Presidendi esseevõistlus*. Koostajad Margit Sutrop, Marko Ringo, Aire Vaher. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus 2007.

^{viii} 6. veebruaril Estonia talveaias toimunud konverentsi „Mõtestatud Eesti: väärtused ja valikud” korraldasid TÜ eetikakeskus ja Haridus- ja Teadusministeerium. Ettekannetega esinesid Margit Sutrop, Mati Heidmets, Iivi Masso, Jaak Aaviksoo, Peep Mühls, Marju Lauristin, Merle Karusoo, Eva Piirimäe, Halliki Harro-Loit, Erkki Hulkki. Konverentsi ettekannetest koostati *Eesti Päevalehe* lisa „Möte” erinumber, mis ilmus 26. veebruaril 2007.

^{ix} Meediaringvaate ülevaadet vt <http://www.eetika.ee/323000>

Artiklite otsinguks on kasutatud ISE (Index Scriptorum Estoniae) annoteeritud andmebaasi ise.nlib.ee ning ka suuremate päevalehtede otsingumootoreid. Otsiti 2006. ja 2007. aasta arvamusküsimusi (st mitte niisama kirjeldavaid uudiseid).

^x *Olla või omada? Väärtuskonverentsi kogumik*. Koostaja Ele Koppel. Tallinn 2004.

^{xi} Raivo Juurak, Rmt-s: *Millises Eestis ma tahan elada? Vabariigi Presidendi esseevõistlus*. Koostajad Margit Sutrop, Marko Ringo, Aire Vaher. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus 2007, lk. 173.

^{xii} Vt Vabariigi Presidendi esseevõistluse *Millises Eestis ma tahan elada?* analüüs ja näited esseedest <http://www.eetika.ee/255575>

^{xiii} Vt organisatsioonide nimekirja <http://www.eetika.ee/316664>

^{xiv} *Küsimustik väärtuste alal tegutsevatele organisatsioonidele*, <http://www.eetika.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=362839/v%E4ljav%F5tteid+ankeetidest.pdf> . – Väärtusarenduse alal Eestis tegutsevate organisatsioonide profiili väljaselgitamiseks korraldati küsitlus, kus organisatsioonidel paluti kirjeldada oma tegevuse ulatust, peamisi takistusi ja eesmärke. Samuti paluti vastajatel hinnata, milliste väärtuste edendamine vajaks senisest enam riikliku tuge. Vastused olid siinkohal järgmised: eesti keele ja kultuuri austamine, eesti rahva püsimine; identiteedikasvatus; sallivus ja lugupidamine teiste rahvaste suhtes; demokraatia ja kodanikutunnetus; hoolivus (looduskeskkonna ja perekonna väärtustamine); vastutustunne, säästev areng; noorte seas moraalsete väärtuste kasvatamine; ühiskondlik sidusus, kogukondlikkus.

22. novembril Tallinnas V kodanikeühenduste foorumi raames toimunud väärtusarendusega tegelevate ja/või sellest huvitatud kolmanda sektori ühenduste ümarlinal (osavõtjaid üle 20 organisatsiooni) tõsteti eriti esile hariduse osa avarama, materiaaletest tarbimisväärtustest kaugemale ulatuva väärtusruumi loomisel.

^{xv} Urmo Kübar, *Kuidas saaksin mina kaasa aidata Eesti arengule?* Ettekanne esseekogumiku *Millises Eestis ma tahaksin elada?* ilmumisele pühendatud konverentsil 2. novembril 2007 Haridus- ja Teadusministeeriumi saalis, <http://www.eetika.ee/304059> Lisaks Urmo Kübarale pidasid konverentsil ettekande veel Mall Hellam (Avatud Eesti Fondi juhataja) ja Martin Saar (ühenduse Tegusad Eesti Noored president).

^{xvi} Ain-Elmar Kaasik, „Väljavaated Eesti elanikkonna tervise parandamiseks”, *Eesti Arst*, nr 2, 2007.

^{xvii} Vt M. Pöderi, J. Vasama, P. Valgu arutlused kõlbelisest kasvatuses <http://www.eetika.ee/315730>

^{xviii} *Millises Eestis ma tahan elada?* Vabariigi Presidendi esseevõistlus 2007. Koostajad M. Sutrop, M. Ringo, A. Vaher. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus 2007.

^{xix} Harro-Loit, Halliki; Kello, Katrin; Ugur, Kadri; Kõiv, Pille; Luisk, Ülle. „Läbivad teemad õppekavas: kasutamata sünergiavõimalused”. *Haridus*, nr 11/12, 2007, lk 18-24.

^{xx} Väärtusarendusega põhikirjaliselt tegelevaid organisatsioone on vähemalt 76. Ülevaate neist leiab: <http://www.eetika.ee/316664> Väljavõtteid vastustest vaata

<http://www.eetika.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=362839/v%E4ljav%F5tteid+ankeetidest.pdf>

^{xxi} Valiku väärtusi sõnastavatest ja strateegilistest dokumentidest leiate

<http://www.eetika.ee/304097>

^{xxii} *Näiteid Eesti ettevõtete ühiskondlikult vastutustundlikest tegevustest*. Tallinn: Eesti Kaubandus-Tööstuskoda, 2007.